

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ВЕРТИКАЛНОГ ЛАНЦА ТРГОВИНЕ МЕСОМ И ПРОИЗВОДИМА ОД МЕСА У СРБИЈИ И УТИЦАЈ НА РУРАЛНУ ЕКОНОМИЈУ¹

Владе Зарић, Зорица Васиљевић, Данијела Петковић²

Резиме

Република Србија је земља где рурална подручја чине више од половине површине. Мале приватне фарме доминирају у укупном броју фарми и од њиховог развоја у многоме зависи рурални развој земље.

У циљу испитивања промена у вертикалном ланцу трговине месом и производима од меса као и ефеката тих промена на рурални развој, извршено је анкетно испитивање. Узорак је био величине 42 фирме које се баве клањем и прерадом меса. Осим тога, извршена је експертска процена промена у примарној сточарској производњи.

Резултати истраживања показују да је дошло до промена у вертикалном ланцу трговине. Прерађивачи захтевају од примарних произвођача све виши квалитет производа, али систем плаћања у највећем броју случајева није везан за квалитет. У случају плаћања по квалитету примарни произвођачи ће бити додатно стимулисани да узгајају животиње са бољим карактеристикама, што ће повећати додатну вредност производа и позитивно утицати на развој руралних заједница. Утицај на рурални развој зависи од врсте сточарске производње и промена које се дешавају.

Кључне речи: трговина, вертикални ланац, сточарска производња.

1 Овај рад је резултат истраживања које финансира Министарство просвете и науке Републике Србије. Пројекат број III 46001: Развој и примена нових и традиционалних технологија у производњи конкурентних прехранбених производа са додатом вредношћу за европско и светско тржиште - створимо богатство из богатства Србије. Период пројекта 2011- 2014. године.

2 Проф. др. сц. агр. & др. ецц. Владе Зарић, vzaric@agrif.bg.ac.rs; Проф. др Зорица Васиљевић, vazor@agrif.bg.ac.rs; Ма студент Данијела Петковић, danijelapetkov@gmail.com; Универзитет у Београду, Пољопривредни факултет, Немањина 6, 1080 Земун Београд. Телефон: +381 (0)11 2615-315.

Увод

Иако Република Србија располаже значајним ресурсима за пољопривредну производњу и већина територије је руралног карактера, структура фарми је неповољна за бржи економски развој овог сектора. Од укупног броја фарми, мале фарме доминирају и у просеку обрађују 2,43 ха (Попис 2002, РЗС, 2010).

Након промена 2000. године долази до промена у вертикалном ланцу трговине што је оставило последице и на примарну производњу (Зарић, 2008.2). Овај рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства науке које се бави темом развоја конкурентних производа као и на основу података са ИПАРД пројекта³ за Републику Србију, сектор меса (ИПАРД, 2010).

Рад приказује резултате анкетног истраживања као и резултате интервјуа који су спроведени на терену. Додатне информације су добијене од експерата за производњу и прераду меса.

Материјал и метод рада

За испитивање је коришћен анкетни упитник претежно затвореног типа где су испитаници износили своје ставове и мишљења на одређене тврдње, али и давали податке о трговини производима. Укупан узорак је био 42 фирме мале и средње величине (МСП⁴), које су значајне за производњу меса и прерађевина од меса и које су најчешће купци животиња са малих фарми. Изабране фирме су важни учесници у вертикалном ланцу трговине месом и прерађевинама региона у којем послују. Такође ове фирме имају позитивне ефекте на рурални развој.

Анкетни упитник је послат писаним путем на адресе намерно изабране 42 фирме. Упитник је садржао питања која су се најпре односила на ставове прерађивача о квалитету пословног окружења, а затим о набавци и продаји производа као и најважнијим променама које се дешавају у вертикалном ланцу трговине месом и прерађевинама од меса. Упитник је био затвореног типа и анкетирани су давали оцене на скали од 1 до 5 (1 = потпуно неважно; 5 = јако важно). Прикупљени подаци су унети и обрађени статистичким програмом SPSS.

Резултати и дискусија

Резултати анализе приказују ставове фирми у погледу набавке животиња и прибављања информација, као и најважније промене по врстама сточарске производње. На основу претходног извршена је оцена утицаја на руралну економију.

3 IPARD - Instrument for Pre-Accession Assistance for Rural Development

4 MSP – mala i srednja preduzeća је uobičajeni naziv kada se govori o sektoru industrije i usluga

(i) Ставови у погледу набавке животиња и прибављање информација

Развој прерађивачког сектора показује да квалитет има све важнију улогу. Ово потврђују ставови фирми који ипак значају квалитета не дају највише оцене. Ставови фирми које се баве прерадом меса у погледу плаћања према квалитету су приказани у наредној табели и они су оцењени на скали од 1 (уопште се не слажем) до 5 (потпуно се слажем).

Табела 1: Рангирање ставова фирми о квалитету живих животиња

	Тврдње	Просек	SD*
A	Квалитет живих животиња са малих фарми се побољшава у последњих 10 година	3,44	1,29
B	Квалитет живих животиња са великих фарми се побољшава у последњих 10 година	3,56	0,98
C	Плаћање по квалитету на линији клања доприноси побољшаном квалитету снабдевања	3,61	1,14
D	Добављачи су заинтересовани за плаћање по квалитету на линији клања	3,22	1,26

Извор: Сопствено истраживање

Табела показује да фирме које се баве прерадом меса сматрају да плаћање по квалитету доприноси побољшаном квалитету снабдевања са фарми (тврдња С; просек 3,61). Фирме такође сматрају да се квалитет животиња са фарми повећао, како великих тако и малих. Истовремено сматрају да код малих фарми постоје веће разлике у квалитету него у групи великих фарми (тврдње А и В). Ово говори да мале фарме можда не располажу са одговарајућим расним саставом стоке. Ипак вероватније је да мале фарме немају одговарајуће објекте и услове држања животиња као и да начин исхране није адекватан. Највећи недостатак малих фарми су вероватно менаџерске способности а не капитал.

Прерађивачи меса сматрају да су добављачи заинтересовани за плаћање по квалитету, али су за ову тврдњу (тврдња D) дали у просеку најмању просечну оцену (3,22). Ово показује да у маркетиншком ланцу плаћање по квалитету нема важнију улогу и да се произвођачи томе прилагођавају. Следећа важна област за функционисање вертикалног ланца је прибављање информација (Коестер/Зарић, 2009.1). Фирме које се баве прерадом меса произвођачима преносе информације са тржишта преко захтева које постављају у вези квалитета животиња и услова испоруке. Прерађивачи информације прибављају из различитих извора. У наредној табели је приказана важност појединих извора информација. Испитаници су одговарали на питање о изворима информација, при чему су могли да наведу више извора. Питања о изворима информација су се односила на цене пољопривредних производа, нове технологије и прописе у пољопривреди.

Табела 2: Важност извора информација (у % од свих испитаника)

	ТВ/Радио	Пијаца / Трговци	Интернет	Стручна служба	Штампа	Комшије и пријатељи
Цене пољопривредних производа	50,0	77,8	44,4	44,4	11,1	16,7
Нове технологије	38,9	11,1	55,6	61,1	11,1	0,0
Прописи у пољопривреди	50,0	0,0	61,1	55,6	22,2	0,0

Извор: Сопствено истраживање

На основу истраживања је видљиво да 77,8 % анкетираних информације о ценама пољопривредних производа добија од трговаца и на пијацама. Ово је очекиван резултат пошто су трговци директни учесници у вертикалном ланцу меса и прерађевина од меса, а пијаце су место где се обавља трговина живом стоком. Штампа је најмање важан извор информација о ценама пољопривредних производа, што говори о томе да штампа или нема актуелне информације или овој проблематици поклања мало пажње.

Информације о новим технологијама се најчешће добијају од саветодаваца у пољопривреди (61,1% анкетираних), а затим преко Интернета (55,6 % анкетираних). Слична је ситуација и у погледу информација у вези прописа у пољопривреди, где је Интернет најважнији извор (за 61,1 % фирми у узорку), а затим следи саветодавна служба (55,6% фирми у узорку).

Занимљиво је нагласити да када се ради о новим технологијама и прописима у пољопривреди комшије и пријатељи нису важан извор информација нити за једну анкетирану фирму. Разлоге оваког стања би требало испитати, али може се претпоставити да комшије и пријатељи немају потребне информације и/или се не сматрају довољно поузданим извором информација (Зарић, ет ал. 2010.4).

(ii) Најважније промене у тржишном ланцу у производном делу

Како би се разумеле промене у вертикалном ланцу трговине важно је познавати структуре и облике производње. Структуре се разликују у зависности од врсте меса које се производи. У наставку се говори о три најважније производње и то производњи говеда, свиња и живине.

Производња говеда. У производњи говеђег меса постоје две групе произвођача и то: мали и велики произвођачи.

У мале спадају они који производе претежно за сопствене потребе и они који претежно производе за тржиште. Мали произвођачи за сопствене потребе по правилу имају неадекватне објекте, опрему и генетски материјал мањег потенцијала. Стандарди безбедности хране се не примењују, али због малог обима производње нема негативног утицаја на здравствену безбедност. Најважнија промена у групи малих произвођача говеђег меса су следеће:

- Излазак једног броја произвођача из производње најпре због старости произвођача који више физички није у стању да се бави производњом, затим због немогућности да се испуне стандарди јер су трошкови увођења стандарда високи, и, најзад, због тога што економски не могу да опстану и снижавају ниво активности;
- Развој малих робних произвођача који имају неколико говеда и овом производњом се баве као допунском делатношћу уз ратарску производњу или као допунском делатношћу запослењу ван пољопривреде. Ова група произвођача може напредовати у веће произвођаче, али се може десити да се врате у групу малих који производе искључиво за сопствене потребе. Ова група јако реагује на промене цена производа;
- Очекивана либерализација трговине пољопривредно-прехранбеним производима ће имати мале ефекте на произвођаче који производе искључиво за сопствене потребе, док ће код малих робних произвођача доћи до даљег диференцирања и један део ће вероватно смањити производњу док ће други, мањи број, напредовати и прећи у категорију већих робних произвођача (Живков, 2010; Пајевић, 2008).

Група великих произвођача није хомогена и чине је робни произвођачи којима је примарна производња једина делатност, затим велике компаније које имају сопствене ресурсе и вертикално су повезане тако да им је пласман производа обезбеђен, и, најзад, прерађивачи којима примарна производња обезбеђује сигурност снабдевања живим животињама. Најважније промене у овој групи се могу описати на следећи начин:

- појачано инвестирање у објекте и технологију како би се задржале конкурентске предности
- даља улагања у квалитетан генетски потенцијал и савремене начина гајења животиња
- либерализација трговине ће бити изазов у смислу конкуренције из развијених земаља, а посебно земаља ЕУ.

Уколико већи број малих произвођача успе да пређе у категорију робних произвођача, то ће се свакако позитивно одразити на рурални развој. Способност великих произвођача да одрже конкурентске предности ће малим омогућити продају производа. Свеукупно, прилагођавање произвођача ће имати позитивне ефекте не рурални развој.

Производња свиња. Слично говедарској производњи и у производњи свиња постоје мали и велики произвођачи. Разлика се састоји у томе што постоји јака вертикална интеграција код великих произвођача. На врху вертикалног ланца стоје прерађивачи, који имају сопствене продајне објекте преко којих пласирају целокупну производњу. Велики произвођачи имају сталан квалитет, континуитет и количину производа довољну за потребе својих продајних објеката. Концентрација до одређеног нивоа се може сматрати позитивном за развој конкурентности (Зарић, et al. 2010).

Мали произвођачи располажу објектима за тов свиња и због релативно ниских улазних баријера често у производњу улазе када су цене релативно високе. Промена броја произвођача и количине понуђених производа утиче на циклично кретање цена, чиме се за произвођаче смењују добре и лоше године. У лошим годинама мањи произвођачи излазе из производње и тако смањују понуду, што у следећој фази доводи до постепеног раста цена. У овом “свињском циклусу”, најлошије пролазе мали произвођачи који имају наивна очекивања (Зарић, ет ал. 2011).

Велики произвођачи свиња практично немају никакав позитиван утицај на рурални развој пошто је производња индустријског типа. Мали произвођачи могу позитивно утицати на рурални развој, али пошто пласман производа зависи од прерађивача и трговинских ланаца, вертикална интеграција негативно делује на њих. Могућности продаје животиња су ограничене тако да мали произвођачи бирају често неформалне канале продаје. Ограничена могућност продаје производа малих произвођача се јавља услед чињенице да располажу неуједначеним квалитетом, малим количинама и осцилацијом понуде током године, чиме не задовољавају основни услов за успешан маркетинг производа (Koetler, 1999).

Посебну групу малих произвођача свиња чине они који производе искључиво за сопствене потребе и немају утицаја на тржишна кретања. Допринос оваквих произвођача руралном развоју је у очувању традиције региона.

Производња живинског меса. Ова производња због својих карактеристика, релативно брзог обрта и ниских баријера уласку и изласку, представља атрактивну производњу. На тржишту се може набавити квалитетан генетски материјал и храна тако да је знање одлучујуће за успех у производњи. Производње су углавном мањег обима, технолошки интензивне и независне од региона, тако да је оцена ефеката на рурални развој слична као и код других врста производње са малим улагањима, које по правилу имају позитиван утицај.

Закључак

У овом раду су описане промене у вертикалном ланцу трговине месом и производима од меса у Републици Србији и оцењен њихов утицај на рурални развој. Резултати истраживања показују да за прерађивачки сектор квалитет производа има све важнију улогу и да је дошло до повећања квалитета произведених животиња у последњих 10 година. Ипак, тренутни систем плаћања у трговинским трансакцијама није везан за квалитет. Промене су се одиграле у свим врстама сточарске производње у смислу диференцирања напредних произвођача и произвођача који су претежно оријентисани на производњу за сопствене потребе. У ову другу групу спада већина малих фарми. Промене у вертикалном ланцу имају претежно позитиван утицај на рурални развој, али ће укупан нето ефекат зависити од способности малих фарми да се прилагоде новим условима производње и трговине.

Референце

IPARD Meat Sector Study. 2010. Republika Srbija. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede.

Kotler, P. (1999): Marketing management – Analysis, Planing, Implementation & Control, 9th Edition. Informator. Zagreb.

Pajević, M. urednik (2008): Ekonomsko–privredni vodič kroz Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, ISAC Fond, Beograd

Republički zavod za statistiku Srbije (RZS)

Zarić, V., Vasiljević, Z., Petković, D. (2010) Concentration – determination of the relevant market – theory and practice in the Republic of Serbia. International scientific meeting. Multifunctional agriculture and rural development (V) – Regional specificities. Lajkovac, Banja Vrujci, December 2nd-3rd 2010. The Institute of Agricultural Economics – Belgrade.

Živkov, G. (2010): Efekti liberalizacije carina na poljoprivredu Republike Srbije. Sporazum o stabilizaciji i asocijaciji, pristupanje STO, bilateralni sporazumi sa Turskom i Belorusijom.

Zarić, V. (2008.2): Analiza konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenih proizvoda Srbije. Monografija. Izdavač Poljoprivredni fakultet Zemun-Beograd. Univerzitet u Beogradu. ISBN 978-86-7834-033-8. COBISS.SR-ID 151790860.

Koester, U. / V. Zarić (2009.1): Trgovina poljoprivredno-prehrambenim proizvodima – principi i politika. Izdavač Poljoprivredni fakultet Zemun-Beograd. Univerzitet u Beogradu. ISBN 978-86-7834-082-6. COBISS.SR-ID 168927244.

Zarić, V. / Petković, D. / Jovanović, V. (2010.4): Trgovina živom stokom i perspektive razvoja stočarskih farmi u Srbiji. I naučni simpozijum agronoma sa međunarodnim učešćem “AGROSYM” Jahorina, 9.-11. decembar 2010. godine. Poljoprivredni fakultet Istočno Sarajevo, Poljoprivredni fakultet Zemun-Beograd. Zbornik radova. str. 265 – 271. http://www.pof.unssa.rs.ba/Zbornik_Agrosym_2010/PDF/Agroekonomija/Zaric_i_sar.pdf

Zarić, V. / Vasiljević, Z. / Petković, D. (2011.1) Analysis of Serbian beef marketing chain from the standpoint of primary producers. 46th Croatian and 6th International Symposium on Agriculture. February 14 – 18, 2011 Opatija, Croatia. Published by University of Zagreb, Faculty of Agriculture, Zagreb, Croatia. Proceedings. pp. 320-323. ISBN 978-953-6135-71-4.

GENERAL CHARACTERISTICS OF VERTICAL CHAIN IN THE TRADE OF MEAT AND THE MEAT PRODUCTS IN SERBIA AND ITS IMPACT ON RURAL ECONOMY⁵

Vlade Zarić, Zorica Vasiljević, Danijela Petković⁶

University of Belgrade, Faculty of Agriculture, Nemanjina 6, 1080 Zemun - Belgrade

Summary

Republic of Serbia is a country where rural areas make up more than half of the surface. Small private farms dominate in the total number of farms and their development depends largely on rural development of the country.

In order to be studied the changes in the vertical chain of the meat and the meat products' trade, as well as the effects of these changes on rural development, it has been organized the made the survey. The sample size was 42 companies engaged in slaughtering and meat processing. In addition, the expert assessment has been made of changes in the primary livestock production.

The results of researches show that there has been a change in the vertical chain of trade. Processors require from the primary producers a higher quality of products, but the system of payment in most cases is not related to the quality. In the case of payment according to the quality, the primary producers will be further stimulated to breed animals with improved characteristics, which will increase the value-added products and positively influence the development of rural communities. Impact on rural development depends on the type of livestock production and the changes that occur.

Key words: trade, vertical chain, livestock production.

5 This paper is the result of research funded by the Ministry of Science and Technological Development of the Republic of Serbia. Project number: III 46001." Development and application of new and traditional technologies in the production of competitive food products with added value for European and world markets – let us create the wealth from the riches of Serbia". The Project period is 2011-2014. University of Belgrade, Faculty of Agriculture, Nemanjina 6, 1080 Zemun – Belgrade.

6 Prof. Dr. Zorica Vasiljević, vazor@agrif.bg.ac.rs; Prof. Dr. Sc. Agr. & Dr. Ecc. Vlade Zarić, vzagic@agrif.bg.ac.rs; MsC student Danijela Petković, danijelapetkov@gmail.com; University of Belgrade, Faculty of Agriculture, Nemanjina 6, 1080 Zemun - Belgrade. Phone: +381 (0)11 2615-315